

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι σχέσεις συγγένειας στην κοινωνιογένεση του ασυνειδήτου

Το εθνογραφικό και εθνολογικό έργο του Μπερνάρ Βερνιέ (MB) είναι γνωστό και στο ελληνικό κοινό. Αυτό οφείλεται, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, σε τοπικά ενδιαφέροντα, καθώς μεγάλο μέρος των ερευνών του συγγραφέα έχουν ως εμπειρικό πεδίο πληθυσμούς του ελλαδικού χώρου – τους Πομάκους της Ροδόπης και τους Καρπάθιους (Vernier, 1981 και 2001). Οι δύο πληθυσμοί, παρά τις διαφορές τους, έχουν έναν κοινό παρονομαστή: είναι οι διαδικασίες μετασχηματισμού τους που προκύπτουν μετά τη συνάρθρωσή τους με τους ευρύτερους κοινωνικούς και πολιτισμικούς μετασχηματισμούς – κυρίως μέσω της μετανάστευσης και της εκπαίδευσης. Είναι μια θεματική η οποία εμπίπτει απολύτως στις ερευνητικές έγνοιες της δεκαετίας 1960 – ακόμη και της επόμενης. Δεν είναι επίσης άγνωστες οι θεωρητικές επιλογές και κατευθύνσεις του έργου, καθώς αυτές έχουν παρουσιαστεί από τον ίδιο το συγγραφέα (Vernier, 2001: Επίμετρο και Vernier, χ.χ.). Όπως δεν είναι άγνωστη ούτε η πρωτοτυπία και η ανθρωπολογική σημασία του εθνογραφικού έργου, καθώς έχουν τύχει εμπεριστατωμένου σχολιασμού οι αναλύσεις των σχέσεων ανάμεσα στις οικονομικές και τις συμβολικές δομές που διαπλέκονται με τις σχέσεις συγγένειας (Καλπουρτζή, 2001). Ωστόσο, το ερευνητικό έργο του συγγραφέα δεν περιορίζεται στην εθνογραφία και την εθνολογία τοπικών κοινωνιών του ελλαδικού χώρου. Έχει μεγαλύτερο ανθρωπολογικό βεληνεκές, καθώς συνεισφέρει στον εμπλουτισμό της θεωρίας της πρακτικής και/ή της δράσης, με

την επισταμένη ανάλυση της κοινωνιογένεσης των συναισθημάτων – κάτι που θα επιχειρήσω να δείξω σε αυτή την Εισαγωγή. Πιο συγκεκριμένα, θα προσπαθήσω να δείξω ότι με αφετηρία μια λεπτομερέστατη έρευνα γύρω από την κοινωνική γένεση των συναισθημάτων ανοίγει ο δρόμος για μια νέα εννοιοποίηση, αφενός, των δράσεων που σχετίζονται με τη λογική και τις αξίες και, αφετέρου, αυτών που σχετίζονται με τα συναισθήματα και τις αξίες. Από αυτή την άποψη πρόκειται για μια έρευνα που εμπλουτίζει την έννοια της έξης και ανοίγει το δρόμο για την ανακάλυψη και την εννοιοποίηση των διαδικασιών κοινωνιογένεσης του ασυνειδήτου.

I

Το εθνογραφικό έργο του MB ξεκινά από τον πυρήνα της κοινωνικής ανθρωπολογίας – στον οποίο εξάλλου ο συγγραφέας επιστρέφει, αφού πρώτα διερευνήσει μια μεγάλη επιφάνεια της κοινωνικής πραγματικότητας. Πρόκειται για τις σχέσεις συγγένειας και για τη βάση πάνω στην οποία οικοδομούνται ομόγιες και ετερόγιες κοινωνικές ομάδες – είναι ο θεμελιώδης κανόνας, ο κανόνας που διαχωρίζει τον πολιτισμό από τη φύση, δηλαδή η απαγόρευση της αιμομιξίας. Δεν μένει λοιπόν σε μια εθνολογική περιγραφή ή, ακριβέστερα, στην εθνολογική «κατασκευή του αντικειμένου» της έρευνάς του. Με άλλα λόγια είναι ένα έργο που ακολουθεί μια συνεχή αναπτυξιακή πορεία που θα μπορούσε να πει κανείς ότι διέρχεται από τρεις φάσεις. Σε μια πρώτη φάση προσεγγίζει και αναλύει δύο διαφορετικές ως προς την κοινωνική τους οργάνωση τοπικές κοινωνίες του ελλαδικού χώρου, εμπνεόμενος κυρίως από τη *θεωρία της πρακτικής* (Bourdieu, 1972) και ιδιαίτερα από τη σχέση ανάμεσα στους υλικούς όρους ύπαρξης και τους συμβολικούς όρους λειτουργίας «αρχαϊκών» κοινωνιών (ή ανάμεσα στα «γεγονότα μορφολογίας» και τα «γεγονότα λειτουργίας» ή ανάμεσα στο «φυσικό» και το «συμβολικό κεφάλαιο»). Ακολουθώντας ως ένα βαθμό, αλλά και διευρύνοντας τη θεωρία της πρακτικής ανασυγκροτεί το αντικείμενο

υπό το πρίσμα εννοιών που προέρχονται από την κοινωνιολογία (κυριαρχία), από τον μαρξισμό (εκμετάλλευση) και από την ψυχανάλυση (ασυνείδητο, επιλογή αιμομικτικών αντικειμένων, φετιχισμό). Σε μια δεύτερη φάση προβαίνει στη συγκριτική επεξεργασία του πρωτογενούς εθνογραφικού υλικού σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που αφορά τις διαδικασίες κοινωνικής συγκρότησης των συναισθημάτων, του ασυνείδητου και αντίληψης (Vernier, 1999), για να μεταβεί τέλος στον πυρήνα της κοινωνικής ανθρωπολογίας (Vernier, 1996, 2009, 2012), βρίσκοντας την αφορμή στη «θεωρία απαγόρευσης της αιμομιξίας δευτέρου τύπου» που προτείνει η Φ. Εριτιέ (F. Héritier). Οι θεωρητικές αυτές επιλογές μάς βάζουν ήδη μπροστά σε μια οθόνη πάνω στην οποία προβάλλεται ένα σύνθετο και συναρπαστικό έργο.

Το επιστημονικό έργο του MB, το οποίο ο ίδιος ο συγγραφέας τοποθετεί στο «γαλλικό θεωρητικό πλαίσιο» (Vernier, *χ.χ.*), παρουσιάζει ενδιαφέρον από τρεις κυρίως πλευρές. Η πρώτη αφορά το πεδίο της εμπειρικής έρευνας του συγγραφέα, που είναι κατά μείζονα λόγο η Ελλάδα – και από αυτή την άποψη έχει τοπικό ενδιαφέρον. Οι δύο άλλες, στις οποίες κυρίως θα εστιάσω, είναι γενικότερου ενδιαφέροντος και αφορούν τόσο την εννοιοποίηση του εμπειρικού υλικού όσο και τα αποτελέσματά της. Ακριβέστερα, η δεύτερη αφορά τα τρία κύρια στοιχεία του σκελετού της κάθε εμπειρικής, ερευνητικής εργασίας, δηλαδή την επιστημολογία, τη μεθοδολογία και τη θεωρία, ενώ η τρίτη τη σχέση του επιστημονικού έργου με το ιδιαίτερο «θεωρητικό πλαίσιο» μέσα στο οποίο αναπτύσσεται, όπως και στη συμβολή του στην ανθρωπολογική θεωρία.

Σε ό,τι ακολουθεί θα εξετάσω συνοπτικά το έργο και τη συνεισφορά του, αφού πρώτα θα παρουσιάσω, επίσης συνοπτικά, το πλαίσιο μέσα στο οποίο ο συγγραφέας βρίσκει τα επιστημολογικά του εφόδια, διαμορφώνει τις υποθέσεις του και επεξεργάζεται τις μεθοδολογικές του στρατηγικές. Έτσι νομίζω ότι μπορούν να αναδειχθούν και να αναγνωριστούν τα νέα υλικά που ο συγγραφέας κομίζει στην κοινωνική θεμελίωση της ανθρωπολογίας – διότι θεωρώ πως αυτή είναι η κύρια συνεισφορά του.

II

Οι άμεσες και κύριες επιστημολογικές, μεθοδολογικές και θεωρητικές επιρροές του MB προέρχονται από τον Π. Μπουρντιέ, του οποίου τα μαθήματα παρακολούθησε στο Πανεπιστήμιο της Λιλ και αργότερα είχε επόπτη της διδακτορικής του διατριβής. Μια δεύτερη επιρροή ερχόταν από τις μαρξιστικές τάσεις που αναπτύχθηκαν στην κοινωνική ανθρωπολογία της Γαλλίας κατά τη δεκαετία 1960 (Vernier, 2001, 334 κ.ε.). Αυτές οι τάσεις εστίαζαν στον «οικιακό τρόπο παραγωγής» των αρχαϊκών κοινωνιών και, κατά συνέπεια, στις σχέσεις εκμετάλλευσης, σύμφωνα με το φύλο και/ή τη σειρά γέννησης, που αναπτυσσόταν στο εσωτερικό συγγενικών ομάδων. Μια τελευταία επιρροή ήταν από την ψυχανάλυση, η οποία συνέδεε την ψυχολογία με παράγοντες πέραν της βιολογίας και κυρίως με ευρύτερους πολιτισμικούς παράγοντες. Θα μείνω στην παρουσίαση της σχέσης του συγγραφέα με τις κύριες επιρροές, επισημαίνοντας τα αδιέξοδα στα οποία οδηγείται και, προκειμένου να τα ξεπεράσει, ενεργοποιεί θεωρητικά σχήματα με προέλευση τη μαρξιστική ανθρωπολογία και την ψυχανάλυση.

Το 1968 ο Μπουρντιέ και οι συνεργάτες του δημοσιεύουν το βιβλίο *Η τέχνη του κοινωνιολόγου: Επιστημολογικά προσπειτούμενα*, (Bourdieu, Chamboredon, Passeron, 2009), το οποίο θα ασκήσει μεγάλη επιρροή στην υπό διεύρυνση κοινωνική επιστήμη. Η βασική πρόταση, υπό τις επιρροές της γαλλικής ιστορικής επιστημολογίας, είναι αυτή της «κατασκευής του ερευνητικού αντικειμένου» που προϋποθέτει σειρά ρήξεων τόσο με τις διάφορες ιδεολογικές μορφές όσο και με διάφορα ζεύγη ή ζεύγματα που εξουδετερώνουν και περιορίζουν το ρόλο της κοινωνικής επιστήμης. Με στήριγμα μια θεωρία της γνώσης που είναι ο εφαρμοσμένος ορθολογισμός, η κοινωνικο-επιστημονική παραλλαγή της οποίας συνδυάζει τον κοινωνικό ρεαλισμό του Ντυρκάιμ και την ιδεοτυπική διαλεκτική του Βέμπερ, ανοίγει ένας νέος ερευνητικός ορίζοντας. Εφόσον η κοινωνική πραγματικότητα δεν μπορεί να αποκοπεί από τις ιδέες ή τις αναπαραστάσεις που δημιουργούν οι άνθρωποι για αυτή και εφόσον η κοινωνική

επιστήμη διαθέτει τα εννοιολογικά μέσα της σύγκρισης των διαφορετικών δυνατοτήτων που εμφανίζονται σε κάθε δεδομένη στιγμή, τότε η κοινωνική επιστήμη θα μπορούσε να συνδέει τις επιμέρους εκδοχές της πραγματικότητας με το φάσμα των δυνατοτήτων. Ωστόσο, προκειμένου να συνδεθεί η πίστη στους προσδιορισμούς –έστω και αν αυτοί προέρχονται από τις συλλογικές αναπαραστάσεις του πραγματικού–, που προϋποθέτει ο κοινωνικός ρεαλισμός, με τις δυνατότητες υπέρβασής τους, που εμπεριέχει ο διαλεκτικός ιδεότυπος, είναι απαραίτητες κάποιες ρήξεις με τα σχήματα σκέψης μέσω των οποίων αναπαρίσταται, προσλαμβάνεται, αναλύεται και εννοιοποιείται η κοινωνική πραγματικότητα. Αυτά τα σχήματα δεν αφορούν μόνο την υποστασιοποίηση και τη φυσικοποίηση της πραγματικότητας, δηλαδή την ιδεολογία ή την μυθολογία. Αφορούν επίσης –και πρωτίστως– την παρείσδυσή τους στην κοινωνική επιστήμη.

Ας ανοίξουμε μια παρένθεση για τη μεθοδολογία της κοινωνικής επιστήμης και, ειδικότερα, για την εξήγηση – αυτή εξάλλου την προφυλάσσει από την ιδεολογία. Ο Ντυρκάιμ έθεσε ένα γενικό μεθοδολογικό πλαίσιο (1994), το οποίο κατέστησαν σαφέστερο ο Φοκονέ και ο Μως (Fauconnet & Mauss, 1968, 28-29). Έχοντας διαχωρίσει τα κοινωνικά γεγονότα σε δύο μεγάλες κατηγορίες, αυτά της κοινωνικής μορφολογίας ή την κοινωνική δομή και αυτά της κοινωνικής λειτουργίας ή τις συλλογικές αναπαραστάσεις, οροθετούσαν τις τρεις δυνατότητες της κοινωνικο-επιστημονικής εξήγησης. Αυτή προκύπτει είτε από την πρόσδεση μιας συλλογικής αναπαράστασης σε μια άλλη συλλογική αναπαράσταση είτε από την πρόσδεση ενός δομικού γεγονότος σε ένα άλλο δομικό είτε από την πρόσδεση μιας συλλογικής αναπαράστασης σε ένα δομικό γεγονός. Άφηναν ωστόσο αναπάντητο το ερώτημα της αφετηρίας και της πορείας των αιτιακών σχέσεων, κάτι που θα μπορούσε να επιτρέψει την εισαγωγή μιας μεθοδολογικής ισοσθένειας, υποβοηθώντας έτσι την εμφιλοχώρηση αμφιβολιών για το εύρος και την εγκυρότητα της κοινωνιολογικής αιτιολόγησης. Εάν πράγματι οι κοινωνικές δομές και οι συλλογικές αναπαραστάσεις είναι χωροχρονικά ευμετάβλητες και υπακούουν σε τυχαίους μετασχηματισμούς, τότε δεν λύνεται κανένα πρόβλημα μέ-

σα από την όποια διασύνδεσή τους σε αλυσίδες αιτιακών σχέσεων. Θα μπορούσε να λυθεί είτε εάν αφαιρούνταν τα ευμετάβλητα στοιχεία ή, ακριβέστερα, εάν θα μπορούσαν να ενταχθούν σε μια δομή υψηλότερης αφαίρεσης, που θα τα περιελάμβανε ταυτόχρονα, είτε εάν καταδεικνυόταν ο προσδιοριστικός ρόλος των κοινωνικών δομών – κάτι που επίσης απαιτεί μια νέα θεωρία δομής. Η πρώτη μεθοδολογική στρατηγική είναι του Λεβί Στρως, ο οποίος συνέδεσε τα γεγονότα της κοινωνικής δομής και αυτά των συλλογικών αναπαραστάσεων σε μια γενική θεωρία της ανθρώπινης νόησης. Κατά σχεδόν παρόμοιο τρόπο ο Αλτουσέρ ενέταξε την ιστορία σε ένα δομικό μοντέλο από το οποίο αφαίρεσε το υποκείμενο. Εάν, ωστόσο, η ανθρώπινη νόηση και η ιστορία ακολουθούν τους τυπικούς νόμους μιας λογικής δομής (δυναδικότητα), την οποία κατασκευάζει ο επιστήμονας θεωρώντας ότι και η πραγματικότητα αναπτύσσεται σύμφωνα με τους μετασηματιστικούς κανόνες της κατασκευής, τότε δεν έχει κανένα νόημα η κοινωνιολογία της γνώσης και η θέση για τον προσδιοριστικό ρόλο των κοινωνικών δομών στη διαμόρφωση των νοητικών, την οποία υποστήριζαν ο Ντυρκάιμ και ο Μως (2001). Εδώ ακριβώς παρεμβαίνει ο Μπουρντιέ (1972) και ανοίγει ένα νέο δρόμο στην κοινωνική επιστήμη, καθώς επισημαίνει, με τη βοήθεια ενός νέου εννοιολογικού δυναμικού που εστιάζει στις πρακτικές λογικές, τις σχέσεις προσδιοριστικής εξάρτησης των νοητικών –ή συμβολικών– δομών από τις κοινωνικές. Σε αυτή τη γραμμή τοποθετείται ο ΜΒ και την προεκτείνει, καθώς δείχνει ότι με την εν λόγω εξάρτηση συνδέεται επίσης η δόμηση του ασυνειδήτου, όπως και η οικονομία των συναισθηματικών ανταλλαγών. Θα επανέλθουμε σε λίγο.

Η κοινωνική επιστήμη έχει επίσης να αντιμετωπίσει πλασματικούς διαχωρισμούς, όπως αυτός της κοινωνιολογίας από την εθνολογία ως δήθεν επιβαλλόμενος από «διαφορετικά» αντικείμενα («σύγχρονη»-«παραδοσιακή» κοινωνία, *kulturvölker-naturvölker* κ.λπ.). Όπως έχει να αντιμετωπίσει μια σειρά από εσωτερικά «διαζεύγματα» που την κατακερματίζουν και την εξουδετερώνουν. Το σημαντικότερο είναι αυτό ανάμεσα στη θεωρία και την εμπειρία – που τη δεκαετία 1960 εμφανίζεται ως αντίθεση ανάμεσα σε διάφορες μορφές

«υπέρτατης θεωρίας» (κριτική θεωρία, δομολειτουργισμός) και «αφηρημένου εμπειρισμού», «διάζευγμα» που συνήθως συνοδεύεται από αυτό που αφορά τις μεθόδους («ποιοτικές-ποσοτικές»). Η προσπάθεια ξεπεράσματος των παραπάνω συνδέεται με μια στάση «επιστημολογικής εγρήγορσης», η οποία, αφενός, προϋποθέτει την ιστορικοποίηση του εννοιολογικού δυναμικού της κοινωνικής επιστήμης –των θεωριών, των εννοιών, των μεθόδων και των τεχνικών– και, αφετέρου, απαιτεί το θεωρητικό προσανατολισμό της εμπειρικής έρευνας και την εμπειρική τεκμηρίωση της θεωρίας.

Ο ΜΒ «κατασκευάζει το αντικείμενο» έχοντας επεξεργαστεί μια στάση «επιστημολογικής εγρήγορσης» και λαμβάνοντας έτσι όλα τα απαραίτητα μέτρα που του επιτρέπουν να αντικειμενικοποιήσει την προσέγγισή του. Κρατά πάντα μια κριτική στάση απέναντι στα θεωρητικά σχήματα που εφαρμόζει στην εμπειρική έρευνα – ακόμη και από τη θεωρία της πρακτικής που συνιστά την ερευνητική του αφετηρία. Έτσι, αφενός, ο θεωρητικός προσανατολισμός της εμπειρικής του έρευνας δεν είναι ούτε τελολογικός ούτε άκαμπτος και εμπλουτίζεται με νέες έννοιες και υποθέσεις, όταν η υπό παρατήρηση πραγματικότητα εμφανίζει πρωτότυπες ή άγνωστες πτυχές. Αφετέρου, δεν μεταφέρει αβασάνιστα τις «λαϊκές θεωρίες» προνομιακών πληροφορητών, κάτι σύνηθες στις «ποιοτικές» εθνογραφίες, αλλά τεκμηριώνει την κάθε σημαντική πληροφορία καθώς την ελέγχει στατιστικά με τη βοήθεια ερωτηματολογίων. Αυτή ακριβώς η διεύρυνση της εμπειρικής βάσης δίνει τη δυνατότητα νέων θεωρητικών προσανατολισμών που οδηγούν στον πυρήνα της κοινωνικής ανθρωπολογίας, που είναι οι διαπροσωπικές σχέσεις και οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες συγκροτούνται κοινωνικά τα συναισθήματα – εν προκειμένω οι σχέσεις στο εσωτερικό ομόγεινων ομάδων μέσω των οποίων, αφενός, εξασφαλίζεται η συνοχή τους και, αφετέρου, οροθετείται η διαφορά ή οι ετερόγεινες ομάδες. Αυτή η στάση, όπως θα δούμε, έχει εξαιρετικά αποτελέσματα στην ανάλυση των σχέσεων κυριαρχίας και εκμετάλλευσης και κρατά αποστάσεις από τις ιδεολογικές και τις λογικές προσεγγίσεις των σχέσεων συγγένειας – όπως, αφενός, είναι η υποστασιοποίηση και η γενίκευση της αν-

δρικής κυριαρχίας (Vernier, 1981) και, αφετέρου, οι στηριγμένες στην τυπική λογική του δομικού μοντέλου θεωρίες της γενικευμένης ανταλλαγής γυναικών και της «απαγόρευσης της αιμομιξίας δευτέρου τύπου» (Vernier 2009 και 2012).

Η θεωρία της πρακτικής του Μπουρντιέ, τουλάχιστον στην πρώτη εκδοχή της που έχει αναφορά σε «αρχαϊκές», «υπό μετάβαση» κοινωνίες¹ –και από την οποία εμπνέεται ο MB–, έχει δύο εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πλευρές που ανοίγουν νέες προοπτικές στην κοινωνική επιστήμη. Αφενός, συνιστά προσπάθεια σύνθεσης και, ταυτόχρονα, «διπλής υπέρβασης» σειράς ζευγών που υπάρχουν εκείνη την εποχή στην κοινωνική επιστήμη και κυρίως αυτό ανάμεσα στον αντικειμενισμό και τον υποκειμενισμό. Αφετέρου, εισάγει εκ νέου τον κοινωνικό παράγοντα στην ανθρωπολογία, ο οποίος, ενώ είχε εισαχθεί από τον Ντυρκάιμ (Durkheim) και τη γαλλική κοινωνιολογική σχολή, είχε απομακρυνθεί εν συνεχεία από τον νοησιαρχικό δομισμό του Λεβί Στρωσ (Lévi-Strass). Η εισαγωγή του κοινωνικού παράγοντα ανοίγει μια νέα πτυχή στην κοινωνιολογία της γνώσης και την επιστημολογία της κοινωνικής επιστήμης ή, αν προτιμά κανείς, στην πλαισιωμένη και ιστορικοποιημένη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στις κοινωνικές και τις νοητικές δομές. Έτσι, δίνει ένα νέο ερευνητικό προσανατολισμό προς αυτό που ο Μωσ ονόμαζε «ολικό άνθρωπο» (Mauss, 2004, 97 κ.ε.), επαναφέροντας κυρίως τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις και τα συναισθήματα στην κοινωνική ανθρωπολογία που είχε βγάλει εκτός αυτής ο νοησιαρχικός δομισμός.

III

Η θεμελιώδης ιδέα της θεωρίας της πρακτικής είναι ότι η κοινωνική δραστηριότητα είναι συνεχής και έχει τις δικές της λογικές. Κατά συ-

1. Η δεύτερη διατύπωση της θεωρίας της πρακτικής στην οποία ενσωματώνεται η θεωρία πεδίων και, κατά συνέπεια, αναφέρεται στις σύγχρονες κοινωνίες με σύνθετο καταμερισμό της κοινωνικής εργασίας γίνεται μερικά χρόνια αργότερα. Βλ. σχετικά Bourdieu [1980] 2009.

νέπεια η εννοιολόγηση της πρακτικής είναι η ανασυγκρότηση της συνέχειάς της, όπως και των λογικών που τη διέπουν. Οι πρακτικές λογικές δεν είναι ούτε η εκτέλεση κανόνων, αλλά ούτε και αποτέλεσμα ένσκόπων και/ή αποβλεπτικών στρατηγικών, όπως τις αντιμετωπίζουν ο αντικειμενισμός και ο υποκειμενισμός, αντίστοιχα. Οι στρατηγικές των υποκειμένων, δηλαδή η υποκειμενική πλευρά της πρακτικής, συνδέονται με τις αντικειμενικές συνθήκες μέσα στις οποίες δημιουργούνται οι σταθερές προδιαθέσεις των φορέων. δηλαδή οι έξεις. Το σύστημα των προδιαθέσεων προσδιορίζει τις στρατηγικές των φορέων, κάτι που εκφράζεται στη συναρμογή των δομικών προσδιορισμών με τις υποκειμενικές προσδοκίες. Οι προσδιορισμένες από τις προδιαθέσεις στρατηγικές αναπτύσσονται μέσα σε –και ταυτόχρονα παγιώνουν– ασύμμετρες κοινωνικές σχέσεις, κάτι που δεν μπορεί να δει ο αντικειμενισμός επειδή θεωρεί τις δύο στιγμές κάθε ανταλλαγής, τη δωρεά και την ανταπόδοση, ως στοιχεία της ίδιας δομής. Αυτές ακριβώς οι στρατηγικές δίνουν ένα συνεχές πλεονέκτημα στις κυρίαρχες ομάδες, καθώς, αποκόποντας τις δύο στιγμές της ανταλλαγής, μετατρέπουν συνεχώς τις οικονομικές δυνατότητες σε συμβολικές ιδιότητες. Η μετατροπή της φυσικής ενέργειας διά μέσου της εργασίας είναι η προϋπόθεση του πολιτισμού, μέσα στον οποίο περιέχονται σε συμβολική μορφή τα σχήματα σκέψης και οι κοινωνικές αξίες. Πρόκειται για το συμβολικό κεφάλαιο μιας κοινωνίας αναφορικά με το οποίο οι φορείς επεξεργάζονται τις στρατηγικές επίτευξης των προσδοκιών τους. Αυτές οι στρατηγικές, ενώ είναι προσανατολισμένες προς την ιδιοποίηση φυσικού –δηλαδή οικονομικού– κεφαλαίου, εμφανίζονται ως ανιδιοτελείς. Συνεπώς, οι ομάδες φορέων που έχουν συγκεντρωμένη τη σχετικά μεγαλύτερη ποσότητα συμβολικού κεφαλαίου, λόγω της μετατρεψιμότητας των δύο ειδών κεφαλαίου, έχουν τη δυνατότητα να ξεφεύγουν από την αμοιβαιότητα της ανταλλαγής και να δημιουργούν υποχρεώσεις χωρίς άμεσες ανταποδόσεις. Από αυτή την άποψη, η συσσώρευση συμβολικού κεφαλαίου βρίσκεται στη βάση δημιουργίας ασύμμετρων σχέσεων, δηλαδή αποτελεί τη βασική προϋπόθεση της κυριαρχίας και της –αντίστοιχης προς αυτή σε υλικό ή οικονομικό επίπεδο– εκμετάλλευσης.